

Erik Bengtson. Lektor i retorik vid Södertörs högskola.

Forskare i retorik vid Uppsala universitet

0000-0002-9427-4912 / erik.bengtson@littvet.uu.se

Oskar Mossberg, Lektor i civilrätt vid Uppsala universitet

0000-0002-6427-8218 / oskar.mossberg@jur.uu.se

Erik Bengtson & Oskar Mossberg:

Replik: Om tradition, kritik och grön marknadsföring

 Rhetorica Scandinavica 88/2024, s i-vii; <https://doi.org/10.52610/rhs.v28i88.346>

När *The Virtues of Green Marketing: A Constructive Take on Corporate Rhetoric* publicerades spekulerade vi författare i vad en eventuell recensent skulle tycka. Den av oss som har båda fötterna i retorikfältet menade att ”någon säkert kommer bli provocerad och anklaga oss för att ha en problematisk marknadsliberal syn på samhället och Habermasiska böjelser”. Detta förbryllade juridikforskaren av oss – då samma forskning fått fler än en juristkollega att, halvt på skämt, halvt på allvar, anklaga honom för att i stället vara lagd åt det klimat-aktivistiska hållet.

På något sätt är det en tilltalande situationell ironi att vår förste recensent, som anklagar oss för att utgå från en marknadsliberal grundsyn baserad på en naiv förståelse av borgerliga samtalsnormer, är retorikfältets expert på just forskande klimataktivist, men då sådana av ett annat slag.

Recensenten¹ Frederik Appel Olsens påpekande att boken utgår från en marknadsliberal grundsyn är dock helt korrekt (givet att en sådan medger kraftig reglering).² Det ska däremot inte – vilket Olsen nämner – förstås som att vi driver en viss ideologisk agenda. Istället fungerar marknadsekonomin som en premis. Studien utforskar frågan: hur kan retoriken (inom ramen för en statligt reglerad marknadsekonomi) bidra till en utveckling där grön marknadsföring kan stödja klimatomställning? Vi har valt att utgå från denna premis för att vi ser ett värde i att, *utöver* systemkritik av ett mer grundläggande slag, *också* arbeta med förändringar inom ramen för systemets logik och normer, genom att försöka utnyttja dess inre drivkrafter.

1 Olsen, Frederik Appel (2023).

2 Vilket den i författarnas värld gör – den rentav *förutsätter* reglering, jfr Mossberg (2022), särskilt s. 226–236.

Det framgår att vår recensent ser grundläggande problem med denna ingång. Det är självfallet en legitim åsikt. För våra kollegor i det nordiska retorikfältet vill vi dock tydliggöra att ett *exigence* vår studie svarar på är högst verkliga studenters önskemål att kunna hjälpa olika aktörer i samhället att sluta greenwasha, samt ett uttalat intresse från klimat- och miljöengagerade personer inom näringslivet som arbetar för att få deras organisationer att kommunicera på bättre sätt. Klimatomställning är inte bara retorik, men retorik är fortfarande viktigt, och ramverket med den gröna marknadsföringens dygder syftar till att ge personer med kommunikation som yrke verktyg för att göra skillnad. I dessa fall ser vi också en poäng med att ramverket inte är ”negativt” utan ”konstruktiv” (för att uttrycka oss i termer av den dikotomi Olsen dekonstruerar). Det kan i konsultrollen, eller som medarbetare, vara mer effektivt att presentera en målbild att arbeta mot, samt att identifiera förbättringspotential i relation till denna målbild, än att enbart finna *fel*. Bokens ambition är dock inte att tränga undan andra perspektiv. Istället vill vi bara tillföra ytterligare ett möjligt, och möjligen fruktbart, sådant.

Nedan lyfter vi tre aspekter där vi menar att Olsens recension ger en missvisande bild av vår framställning. Vi hävdar kort sagt att det finns inslag av *straw man*-logik i hans kritik mot boken. De tre aspekterna är a) retorikhistoriens roll i samtida tänkande, b) Aristoteles roll i argumentationen, samt c) den retoriska kritikens legitima plats i retorikfältet. Diskussionen rör således grundläggande frågor för det nordiska retorikfältet. Vi invänder mot hur vår position beskrivs i relation till var och en av dessa punkter. Den felaktiga presentationen av vår position tycks delvis vara grundad i att vår bok läses som om den gjorde anspråk på att presentera en ny *dogma* för retorikfältet. Presentationen bortser då från att vi har ett mycket mer avgränsat syfte. Avslutningsvis tar vi upp två aspekter där Olsens recension kommer med högst rimliga synpunkter.

Retorikhistoriens roll i samtida tänkande

I recensionen beskrivs bokens vetenskapliga inramning som “traditionalistisk”, vilket Olsen med tydligt negativ underton beskriver som en etablerad vetenskaplig tradition i Norden där man går till ”Athens og Roms vise maend” baserat på tron att de har en ”tidlöse potential för att förstå och förbedre samfundet”, trots att forskarna studerar samtida fenomen som dessa män ”aldrig havde kunnat forestille sig”. Det är korrekt att retorikhistorisk förankring har en stark ställning i det nordiska fältet som kan problematiseras.³ Olsens vinklade framställning av retorikhistoriskt förankrad forskning korresponderar också delvis med den kritik som t.ex. Kathleen Welch (1990) riktat mot vad hon kallar ”the Heritage School”. Vi menar dock, precis som Welch, att det inte per automatik är problematiskt att idag tänka retorik i relation till ett klassiskt arv. Det finns andra sätt på vilka en tradition kan användas i samtida tänkande, än det sätt recensenten tillskriver oss. Ett sådant

3 Om problematiska drag i det skandinaviska fältets bruk av klassisk retorik, se t.ex. Buhre (2014) eller Bengtson (2024b).

annat sätt innebär att ”traditionen” förstås som en samtida konstruktion.⁴ Värdet av att brottas med denna tradition ligger då inte i tilltron till någon enskild vis mans eventuellt tidlösa insikter. Arbetet med historien blir i stället ett sätt att förhandla samtidens referensramar. Det är så den retoriska traditionen används i vår bok. När vi resonerar med hjälp av tre paradigmer i den retoriska traditionen – kritiken (som knyts till Platon), den situationsavgränsade, etiskt neutrala retoriken (som knyts till Aristoteles), och den *vir bonus-orienterade exemplum-pedagogiken* (som knyts till Isokrates, Cicero och Quintilianus) – då brottas vi med en disciplinär självbild samt förhandlar vilka berättelser och perspektiv som rymms i denna. Detta sätt att använda idéarbetet inom ramen för kritiskt tänkande ligger också tydligt i linje med en kontinentalfilosofisk, humanvetenskaplig tradition. Det är inte en metod för teorireflekation som recensenten eller någon annan måste gilla, men den är mer intellektuellt genomtänkt än vad Olsen i sin strävan att vara kritisk ger sken av.

Aristoteles roll i argumentationen

I boken diskuteras hur företags arbete för att konstruera ett grönt ethos kan konceptualiseras retoriskt. I samband med detta kontrasteras en Aristotelisk förståelse av ethos mot en förståelse av ethos i traditionen Isokrates–Cicero–Quintilianus. Vi framhåller värdefulla delar av den första traditionen, men betonar även några brister i den Aristoteliska ethos-förståelsen och berör behovet av ytterligare teoriutveckling. Om det senare är vi för övrigt ingalunda ensamma.⁵ De specifika brister vi lyfter fram är att det Aristoteliska paradigmet saknar begrepp för att konceptualisera trovärdighet över tid, samt att detta, i kombination med dess separation mellan etik och retorik,⁶ innebär att paradigmet ger dålig grund för konceptualisering av den typ av etiska gröna marknadsföring vårt projekt tar sikte på. I traditionen Isokrates–Cicero–Quintilianus hittar vi däremot just detta; där är ju *vir bonus-idealet* integrerat i själva retorikförståelsen. Olsen tycker dock att det Aristoteliska paradigmet ”misrepresenteras,” i vår redogörelse. Det är inte helt tydligt vad Olsen finner felaktigt i vår diskussion av den Aristoteliska förståelsen av ethos-begreppet. Det verkar handla om att bilden av Aristoteles blir för negativ, och att vi inte tar in att det i Skandinavien finns en ”stærk tradition for en demokratisk og opbyggelig version af Aristoteles’ retorik,” samt att kritiken av Aristoteles gör att Olbrechts-

4 Om att använda den retoriska traditionen i samtida retorikvetenskap, se Bengtson (2015), samt (2024a), särskilt s. 10–16, med referenser.

5 Behovet av att gå bortom den Aristoteliska ethos-förståelsen har även lyfts av andra än oss inom det skandinaviska retorikfältet. Det var t.ex. ett upprepat budskap i panelen ”Grænser for etos” under den nordiska retorikforskningskonferensen (NKRf8) i Örebro, 12–14 oktober 2022. Under panelen argumenterade Kristian Bjørkdahl för en bredare förståelse av ethos, medan Hanne Roer lyfte ethos moraliska dimension med utgångspunkt i Augustinus. Iben Brinchs (2024) presentation, som sedermera publicerats i *Rhetorica Scandinavica*, går i explicit problematiserande dialog med den Aristoteliska ethosförståelsen.

6 Notera att det faktum att Aristoteles separerar mellan etik och retorik inte nödvändigtvis behöver ses som ett problem, tvärtom har det av t.ex. Barbara Cassin (1990) betraktats som en styrka, men det blir ett problem i relation till vår studies syfte.

Tyteca och Perelmans nya retorik blir ”taget med i fallet” och att deras auditoriebegrepp förkastas. Här synes Olsen dock läsa oss bristfälligt. För det första rör vår argumentation den specifika forskningsuppgiften i den specifika boken, dvs att ta fram en konceptualisering av dygdig grön marknadsföring (varvid ordet *dygdig* skall förstås i den tekniska bemärkelse som följer av dess sammanhang i boken). Vår kritik mot det Aristoteliska paradigmet går alltså ut på att detta är otillräckligt för att uppnå det bokspecifika syftet, samt att det finns andra perspektiv som, för boken, är till större nytta. Vi har aldrig gjort anspråk på att presentera en ny metateori för hela det retoriska fältet (i en bok på 173 sidor, som egentligen handlar om något annat). Hade vi gjort det hade det förstås varit rimligt att kräva att vi tog hänsyn till mer av den forskning där Aristoteles använts på allehanda olika förtjänstfulla sätt. Det är därtill felaktigt att vi kastar Perelman och Olbrechts-Tytecass nya retorik under bussen – tvärtom inspireras vi uttryckligen därav, och utnyttjar deras auditoriebegrepp. I relation till vår undersöknings syfte har vi dock vissa reservationer mot en aspekt av deras auditoriebegrepp, och vi genomför därför viss anpassning för att undgå vissa problem, i enlighet med vad som utvecklas i boken. Vi förkastar alltså inte *allt* bruk av Aristoteliskt grundad retorik – för andra uppgifter, eller ens för studier av grön marknadsföring. Faktum är att en av oss till detta nummer av *Rhetorica Scandinavica* bidragit med en analys av grön marknadsföring utifrån just Perelman och Olbrecht-Tytecass perspektiv.⁷ Det är väl också lite ironiskt att recensenten kritiserar vår bok för att vara “retorisk-traditionalistisk”, men samtidigt upprörs över att den inte är tillräckligt respektfull mot den moderna skandinaviska retorikens Aristoteliska tradition. För oss har dock bokens utgångspunkt aldrig varit traditionalistisk. Tvärtom är den delvis subversiv i relation till etablerade föreställningar om traditionen, vilka Olsen lite oväntat gör sig till försvarare av.

Kritikens legitima plats - och varför vi inte pratar mer om den

Vid sidan av argumentationen om Aristoteles är Olsens andra stora invändning gällande studiens genomförande att den innebär en “uheldig misrepresentation” av den kritiska positionen, som han menar blir ”afvist” på ”kun fire sider” och framställd som ”formålslös”. Vi vill skarpt invända mot denna beskrivning av vår position. Efter att vi i boken beskrivit den dominerande traditionen vad gäller retorisk forskning om grön marknadsföring, som är greenwashing-kritik, slår vi omedelbart fast att: ”To us, such critical approaches seem legitimate due to the innate problems of green marketing as a part of today’s unsustainable form of capitalism”. Vi understryker sedan att manipulativ grön företagsretorik är ett omfattande problem, och att avslöjanden av dylika manipulationsförsök är berättigat. I kapitlet om klädindustrins retorik riktar vi även själva i viss mån greenwashing-kritik mot klädföretaget H&M:s marknadsföring. Vi har även, vid sidan av den aktuella boken, producerat

7 Bengtson & Lord (2024). Mossberg har också nyttiggjort delar av ”den nya retoriken” i sin avhandling, se Mossberg (2020), bl.a. s. 137–154 där han verkar för att introducera perspektivet för en juridisk läsekrets.

forskning som tydligt sorterar inom en kritisk tradition. Se, till exempel, Mossbergs kritik av naturaliserade föreställningar som hindrar hållbarhetsintressets genomslag i den civilrättsliga diskursen.⁸ På denna punkt hade vi dock uppenbarligen behövt formulera oss tydligare, för att undvika egentligen onödiga missförstånd. Vad Olsen primärt tycks haka upp sig på är dock vår koppling mellan kritik och Platon, där vi implicerar att den senare är en retorisk kritiker *avant la lettre*. Vår koppling däremellan verkar ha lästs som ett slags *Guilt by association*-argumentation. Detta är beklagligt. Påpekandet av kopplingen mellan Platon och den moderna retoriska kritiken är inte avsett att underminera den retoriska kritikens legitimitet; tvärtom anser vi att kopplingen innebär att Platon borde uppvärderas i den retoriska traditionen. Det finns också flera försök till mer sympatiska läsningar av Platon i samtida retorikforskning.⁹ Platons diskussioner om bedräglig offentlig talekonst och dess relation till offentligt spridda sanningar kan enligt oss ses som en form av ideologi- och diskurskritik, och denna måste inte förkastas bara för att det i vissa av Platons verk finns ett framhävande av transcendentala sanningar. Den konstruktiva vändning inom klimatretoriska studier vi beskriver och situerar boken inom är alltså – utifrån vårt synsätt – inte tänkt att ersätta den såvitt gäller grön företagsretorik dominerande kritiken. Vad vi problematiserar är bara den traditionella kritikens *dominans*.¹⁰ Den som hävdar att kritiken har ett värde invänder följaktligen inte mot vår position, då dess värde är något vi gladeligen erkänner. Den som vill argumentera emot vår position får istället hävda den idag dominerande kritikens solitära majestät, och att den typ av konstruktiva studier (i bemärkelsen: studier som syftar till att föreslå förbättringar) vi föreslår saknar legitimitet. Anledningen till att vi inte i högre grad diskuterar den kritiska retorikens värde och funktion för omställning är att vi ser detta som redan etablerat i fältet, samt för att det inte är ämnet för vårt bidrag. I en bredare retorikbok, som gör anspråk på att mer heltäckande beskriva retorikteorin kring grön företagsretorik skulle många fler perspektiv behöva beskrivas. Vår bok har dock inte dessa anspråk, utan dess bidrag är just det vi skriver i boken, nämligen ett utkast till ramverk för den gröna marknadsföringens dygder – vilket ska förstås som ett möjligt perspektiv bland flera i sig legitima alternativ.

Värdet av fördjupning i konstitutiv retorik, samt retorisk forskning om klimatkrisen och konsumtionssamhället

Avslutningsvis vill vi lyfta två av Olsens kritiska kommentarer vilka vi tar fasta på. Den första synpunkt vi tydligt sympatiserar med är att boken skulle ha gynnats av

8 Mossberg (2022). Jfr även Mossberg (2020), s. 88 ff., särskilt s. 98–110, samt s. 730.

9 Se t.ex. Kastely (2015), Bjork (2021), Bengtson (2024a). Den senare av dessa är en omarbetad version av Bengtsons avhandling från 2019 och behandlar retorikvetenskapens kunskapssyn, med ett särskilt fokus på Platon.

10 Jfr Felski (2015), där hon inte söker ersätta kritik som vetenskaplig form, men ändå påpekar dess gränser och problematiserar dess dominans (i dubbel bemärkelse).

att ta in fler perspektiv från nyare forskning om ”klima, globale markeder, og lignende emner, som disse udfolder sig i samtiden”. I relation till detta nämns även undersökandet av ”eventuelle dyder i et affektivt hyperladet forbrugssamfund”. Vi delar uppfattningen att det varit intressant att införliva mer av sådan samtida forskning. Enligt vår mening var inklusionen därav dock inte nödvändig, för att lägga fram vår poäng, men det är likafullt ett rimligt påpekande och vi hoppas få tillfälle att återkomma till forskningsområdena Olsen nämner. Utöver att de är intressanta i sig, skulle beaktandet av dem kunna båda fördjupa, relevansgöra och nyansera dygdeperspektivet. Den andra synpunkten är en mer smärtsam brist kopplad till boken som sammanhängande enhet. Olsen påpekar att vad vi säger om den konstitutiva retoriken inte nyanseras och utvecklas på ett sådant sätt så att det reellt bidrar till ramverket. Det är en rimlig kritik. Vi hävdar att det konstitutiva perspektivet har en plats i ramverket, och vi pekar ut var denna plats är, men det stämmer att vi inte utvecklar och nyanserar det resonemanget i särskilt hög grad. Olsen har därtill en poäng med att det verkar finnas vissa motsättningar mellan olika publikbegrepp som brukas, och att vissa publikresonemang kan tyckas stå i kontrast med våra invändningar i relation till det Aristoteliska paradigmet. Det finns visserligen skäl till denna synbara motsättning. I boken laborerar vi såväl med en kulturellt orienterad föreställning om retorikens funktion i samhället över tid, som med den mer juridiska/kvalitativa bedömning som alltid måste avgränsa sitt objekt för att inte hamna i strid med grundläggande rättssäkerhetsvillkor. Boken hade dock tjänat på att spänningen mellan det vidare och det snävare, och därmed mellan retorik- och juridikämnen, synliggjorts mer, samt på att resonemanget därom utvecklats och fördjupats.

Sammanfattningsvis tycks flera av Olsens invändningar baseras på en önskan om att vi hade gjort mer; nyanserat ytterligare; tagit in fler perspektiv. Vi tolkar detta som en bekräftelse på att det allmänna område vår forskning rör – företags gröna retorik – fordrar mer forskning. Själva vill vi också fortsätta bidra. Just nu arbetar vi med mer avgränsade fallstudier av kommersiell retorik samt med analyser av såväl domar som lagstiftning. Förhoppningsvis vill fler retoriker – med olika ingångar – bidra till studiet av den gröna företagsretoriken.

Källor

- Bengtson, E. (2015) Vad är retorikvetenskap? I E. Bengtson & F. Buhre. (Red.). (2015). *Förledd och förtjust : Andra generationens retorikvetare tar ordet*. Södertörns retoriska studier 3. Södertörns högskola. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-261193>
- Bengtson, E. (2024a). *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and Post-Truth*. Windsor Studies in Argumentation. <https://doi.org/10.22329/wsia.14.2024>
- Bengtson, E. (red.) (2024b). *Intellectio: Retorikens sjätte del?* Södertörns retoriska studier 9. Södertörns högskola. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-53614>
- Bengtson, E. & Lord, M. (2024). Den dubbla naturen: Om en paradox inom grön marknadsföring. *Rhetorica Scandinavica*, (88). 1-22.

- Bengtson, E. & Mossberg, O. (2023). *The Virtues of Green Marketing: A Constructive Take on Corporate Rhetoric*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Brinch, I. (2024). "Ethos i skrift, sak og sjel: Tanker om skrivning som karakterskaping" *Rhetorica Scandinavica*, (87), 72–88. <https://doi.org/10.52610/rhs.v27i87.119>
- Buhre, F. (2014). *Universitetskanslerämbetets kunskapsyn: En granskning av en granskning. Högre Utbildning*, 4(1), 5–17. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-241920>
- Bjork, C. (2021). Plato, Xenophon, and the Uneven Temporalities of Ethos in the Trial of Socrates. *Philosophy & Rhetoric*, 54(3), 240–262. <https://doi.org/10.5325/philrhet.54.3.0240>
- Cassin, B. (1990). Bonnes et mauvaises rhétoriques: de Platon à Perelman. I M. Meyer, & A. Lempereur, *Figures et conflits rhétoriques*. Editions de l'Université de Bruxelles.
- Felski, R. (2015). *The Limits of Critique*. University of Chicago Press.
- Kastely, James L. *The Rhetoric of Plato's Republic: Democracy and the Philosophical Problem of Persuasion*. University of Chicago Press.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226278766.001.0001>
- Mossberg, O. (2020). *Avtalets räckvidd I: Om avtals tredjemansverkningar, särskilt vid tredjemansavtal och direktkrav*. Iustus.
- Mossberg, O. (2022). Gröna löften och förmögenhetsrättens tillkortakommanden. I M. Dahlberg,, T. Fridström Montoya, M. Hansson, & C. Zetterberg (red.), *Hållbarhet ur ett rättsligt perspektiv*, de lege 2022. Iustus. 195–250.
- Olsen, F. A. (2024). "Recension: The Virtues of Green Marketing: A Constructive Take on Corporate" *Rhetorica Scandinavica*, (87), 89–94. <https://doi.org/10.52610/rhs.v27i87.308>
- Welch, K. (1990). *The Contemporary Reception of Classical Rhetoric: Appropriations of Ancient Discourse*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203812150>